

Н.В. БУРУКОВСЬКА,
кандидат філософських наук, доцент
(Академія адвокатури України)

ФІЛОСОФІЯ ДОБИ ПОСТМОДЕРНА: ЕВОЛЮЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ

Ключові слова: глобалізований світ, екзистенція, культурна самоідентифікація, модерн, плюральність, постмодерн, постмодернізм, «ситуація постмодерну», текст, текстуальність, філософія культури.

Одним з найголовніших завдань філософії XXI століття є необхідність осмислення сучасного західноєвропейського філософського досвіду з позицій більш фундаментальних та всебічних, ніж це здійснювалось раніше.

Філософія взаємопов'язана з наукою, релігією, етикою, політикою, містикою, естетикою, і цей зв'язок є багатостороннім. Філософська культура стає квінтесенцією розвитку цивілізації, нації, народу, регіону, держави, в яких створювались та закріплювались численні фундаментальні принципи релігії, етики, науки, філософії, основні форми моралі та традиції, стійкі стереотипи в мові, мисленні, уявах і сприйняттях, певна ціннісна орієнтація, утопія та міфологія. Ці процеси є процесами співіснування й взаємовпливу, і їх намагаються розглядати в межах філософського постмодернізму завдяки різноманітним методам та методологіям (зокрема, філософській компаративістичі).

Сучасні філософи прагнуть досягнути межі цивілізації, виявити закономірності її еволюції та занепаду, наслідком чого стає усвідомлення, що епоха становлення західної філософії, коли остання могла маніфестувати себе як єдину представницю світової цивілізації, в цілому, завершується.

Саме так закінчується епоха Модерну, поступаючись місцем новій парадигмі філософування – постмодерну.

Постмодерн – період європейської історії, що починається після завершення Модерну та особливий умонастрій у культурі Заходу, який поширений у всіх сферах людської життєдіяльності, культурі, філософії, політиці, економіці тощо. В межах сучасної філософської думки постмодерн отримав обґрунтування в роботах таких західноєвропейських філософів як Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Бодріяр, Р. Рорті, М. Фуко та ін. У вітчизняній традиції ці дослідження репрезентовані працями В.М. Костева, В.С. Лук'янця, В.С. Ратнікова, О.М. Соболь, Л.О. Шашкової, В.І. Ярошовця та ін.

Постмодернізм – це багатоманітне теоретичне відображення духовного розвитку в самосвідомості західної цивілізації. Виступаючи багатоманітною духовною тенденцією в філософії, соціології, футурології, методології науки, різних сферах культури Заходу, постмодернізм маніфестує себе не як послідовник та спадкоємець модернізму, а як емансипатор свідомості цивілізації від ідеалів-ідолів минулої епохи, які гальмували та обмежували багатовіковий процес самореалізації

особистості. Постмодерністська стратегія емансипації людської суб'єктивності від обмежень, якими її наділила епоха модерну, характеризується тим, що ідеали та досягнення епохи модерну, її духовності – це не основа постмодернізму, а лише часткова сукупність односторонніх положень, які необхідно радикально переосмислити та переоцінити.

Філософи-постмодерністи в межах власних концепцій розуміють Ratio по-різному – «індустріальний розум» у М. Фуко, «логоцентризм» у Ж. Дерріда, «сенс» у Ж. Дельоза і т. ін. Об'єднує їх той факт, що Ratio у практично всіх концепціях постмодерністів виступає сутнісним фактором, який поглиблює негативні тенденції західної цивілізації, особливо таких як тоталітаризація, відчужуюча об'єктивація, лімітація.

Одним із основних своїх завдань постмодерн вбачає критику класичної філософії з властивими їй «центризмами» («логоцентризм», «теоцентризм», «антропоцентризм» тощо). Історично склалося так, що утвердження нового завжди супроводжувалося критикою попередніх концепцій. Критичний аналіз попередніх надбань неодноразово спостерігався в історії філософії. Яскравим прикладом є філософія епохи Відродження, яка переосмислювала надбання давньогрецької та давньоримської філософії. Тепер переглядається класична філософія, відбувається напружений пошук нової парадигми знання, нової методології, нового світосприйняття, нового розуміння відношення «об'єкт – суб'єкт», формується нова теорія пізнання. Висуваються нові принципи формування категоріального апарату філософії, серед яких: поняття «події» та «ризми» у Ж. Дельоза, «епістеми» у М. Фуко, «письма» і «деконструкції» у Ж. Дерріда, «поверхні» та «тіла» у Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі.

Великого значення у сучасній філософії надається проблемі тексту, текстуальності, причому останню слід розуміти як загальну включеність суб'єкта в людську культуру,

де рай знаходить своє опредмечування. Не меншого значення має і проблема мови як засобу спілкування та комунікації, в основному проблема конструювання та деконструювання, об'єктивної та суб'єктивної дійсності. Проводячи паралель між різними філософськими напрямками можна сказати, що сучасна людина, суб'єкт, віднаходить своє самобуття у взаємозв'язку різних родів та видів реальності. Мова виступає не тільки засобом спілкування та комунікації людей, а й органічної «включеності» суб'єкта в систему сучасної йому культури, а також засобом його самовиявлення та самоідентифікації.

На основі функціонування мовно-знакової культури відбувається розвиток та взаємодія різних видів етносів та культурних самобутностей (наприклад, у К. Леві-Стросса). Тому попри всю оригінальність та алегоричність мови сучасної філософії, її проблемою залишається проблема людської культури та окультуреності. Якщо людині, скажімо, XIII–XIV століття культура давалася через безпосередню предметність, то сучасна людина включена у контекст загальнолюдської культури через «текстуальність», «письмо» та «екзистенцію». При цьому у світовідчутті, світосприйнятті та світорозумінні людини XXI століття «сплітаються» ментальності, які відображені та досліджені філософами різних напрямів.

На основі вищезазначеного можна виокремити щонайменше дві основні особливості постмодернізму. **Перша** – його **багатоманітність**. Постмодерн як культурний феномен має цілу низку вимірів – естетичний, етичний, культурний, політичний, філософський тощо. Естетичний пропонує поєднати елітарну та масову культуру, повернутись до мистецтва, що відповідає традиціям, має відношення до навколишньої дійсності. Політичний вимір орієнтує на проведення децентралізованої, анархічної політики. Філософський – направлений на здійснення радикальних перетворень модерністської метафізики.

Друга особливість – плюральність.

Протиставляючи себе метафізиці модерну, що називає себе «рупором Істини», «дзеркалом Істини» філософія постмодерну прагне до звільнення людської духовності, суб'єктивності, творчої активності від сформульованих у минулому імперативних норм, регулятивів, які сьогодні перетворилися в ілюзії та помилки, що заважають вільному розвитку особистості. Оскільки ініціатори постмодерністської філософії вбачають кінцеву мету своєї стратегії не стільки в просвітництві індивіда, скільки у вільному культивуванні людської суб'єктивності, в утвердженні багатомірної особистості, то цей підхід прийнято називати «освітньою філософією».

Характерною для постмодерну є увага до часткового, індивідуального, спорадичного, що в свою чергу веде до концентрації особи на самій собі, а піклування про себе фактично зачіпає усі аспекти приватного життя. Зростаюча мобільність та контактність має частково інтерактивний характер та все більш опосередкована механікою, що стає симптомом підвищеного інстинкту самозахисту та самозбереження; людина постійно дозує себе в стосунках зі світом. Людина постійно пам'ятає про подолання горизонту себе як наближення до смерті, тому більше утримується від будь-яких кроків, ніж робить їх, дозволяючи таким чином світу бути більш незалежним від себе, дозволяючи іншому бути «Іншим» у відношенні «людина – світ».

Постмодерн категорично протестує проти ефекту «присутності» в процесі пізнання. Філософи-постмодерністи вважають, що дана обставина робить існуючі категорії «непрозорими», занадто суб'єктивованими, тенденційними і навіть занадто персоніфікованими.

Постмодерністи роблять спробу здійснити революційний переворот в існуючій парадигмі знання, зокрема – пізнавального процесу. Сучасні процеси загальної комп'ютеризації та формалізації знання, глобальний (або глобалізований) вихід та

перехід суб'єктивного в інтерсуб'єктивне, широкомасштабна математизація та логізація пізнавального процесу роблять виникнення філософських парадигм, подібних до постмодернізму, цілком необхідними. Але, користуючись висунутим самими ж постмодерністами принципом «влада – знання» (М. Фуко), слід зазначити, що якими б зовні революційними та нетрадиційними не були б зміни у будь-якій сфері суспільного життя чи свідомості, перехід від однієї парадигми слід здійснювати не шляхом руйнування, тотального знищення існуючих парадигм, а шляхом позитивного, конструктивного, структуруючого їх «утримання», використання та переробки. Інакше матимемо справу із простою претензією на оригінальність модного філософа (претензію, яку досить часто закидають сучасним філософам-постмодерністам).

Як філософське поняття, постмодернізм («постмодерністська ситуація») – це відстоювання одиничного, індивідуального сумніву проти цілої налагодженої (тоталітарної) системи. Епітет «постмодерністська» виникає тому, що в новітній філософській літературі добу панування великої метафізичної традиції Рене Декарта – Галілео Галілея – Імануїла Канта — Георга Гегеля прийнято позначати словом «модерн» [1, 10]. Нову ж добу (яка йде за Модерном) сучасні методологи науки номінують як «постмодерн». «Нерідко цим терміном називають не тільки історичну, а й екзистенційну, світоглядну, методологічну ситуації, що створюються в нову добу» [2, 9].

Основою постмодерністського філософського світогляду до теперішнього часу вважають працю Ж.-Ф. Ліотара «Ситуація постмодерну», де стисло й переконливо викладено характерні риси постмодерністського бачення світу: насамперед прощання з метапоясненнями, «метанарраціями», тобто з тими великими проектами, що пропагують ту чи іншу основну ідею, якої мусять дотримуватися

сучасні її теоретики та практики. Ж.-Ф. Ліотар протиставляє постмодерністську науку науці епохи модерну, оскільки остання претендувала на статус центрального, ключового нарративу порівняно з іншими типами знання (релігійним, міфологічним, повсякденним тощо). У свою чергу, науку доби постмодерну вирізняє те, що вона «будує теорію власної еволюції як перервного, катастрофічного, незгладжуваного, парадоксального розвитку» [3, 143].

Для постмодернізму гуманітарних наук, в тому числі й філософії, неприбутим є поняття «чистого жанру». Як зазначає український філософ В.С. Ратніков, «в постмодерністській ситуації діяльність концептуально-смыслового характеру не є превалюючою, а в знаково-символічній навпаки превалює, так би мовити, ковзання по поверхні того, що означає (знаків), своєрідна «гра із знаками», а не з сенсами. При цьому тут дійсно спостерігається пріоритет «ігрового» та інструментального аспектів порівняно з орієнтацією на адекватність та істину. Тим самим постмодерністська ситуація характеризується особливим відношенням до **знання**, його **цінності** для людини й людства, що в епістемологічному плані відображається у запереченні суб'єктно-об'єктної моделі пізнання, запереченні логоцентризму (нібито властивого науковому, та й взагалі раціональному пізнанню) та традиційної концепції істини, а також іноді взагалі в запереченні істини як продуктивного філософського поняття, що врешті-решт може досить далеко відвести від справжньої реальності в «інші світи» (гіперреальність), що, у свою чергу, породжує **ефекти невизначеності** та «розмивання» кордонів. В епістемологічному плані виникає проблема предметної визначеності знання, його дисциплінарної специфіки. Феномен **невизначеності** є багатогранним й включає в себе ефект «розмивання» кордонів в самому широкому смислі цього слова – кордонів наукових дисциплін (предметна невизначеність наукового знання), художніх жанрів, стилів мислення й т. ін. [4, 149–150].

Наука доби постмодерну більш толерантно ставиться щодо плюралізму наукових гіпотез, доннаукового і навіть сучасного ненаукового знання. Про це свідчать праці багатьох вчених природознавців і філософів науки. Наприклад, М. Фуко, вибудовуючи археологію сучасного знання, зазначає, що наука, не ототожнюючись із знанням, але й не стираючи і не виключаючи його, локалізується в ньому, структурує деякі його об'єкти, систематизує певні акти висловлювання, формалізує ті чи інші концепти і стратегії [5, 142–143]. Він розглядає сучасну науку лише як одну із складових частин знання, веде мову про більшу розмитість критеріїв та меж науковості знання в сучасній науці. Поступово зникає примусова сила, нетерпимість, репресивність, притаманна попереднім типам раціональності в науці. Остання вже не претендує на володіння єдиною абсолютною істиною, а допускає величезну кількість різноманітних дискурсів, діалогів і полілогів з іншими формами знання. Це пояснює інтерес постмодерну до «маргінальних проблем», які з'являються на межі одразу кількох видів знання, як наукового, так і позанаукового.

Наявність розбіжностей, творчої конфліктності, суперечливості у визначенні підходів до розв'язання існуючих проблем у постмодерністському науковому дискурсі дозволяє співставляти, а не протиставляти різні точки зору, бачити багатовимірність самих об'єктів дослідження, поєднувати в них необхідне і випадкове, впорядковане і хаотичне, закономірне і спорадичне тощо. Формування такого роду підходів до розв'язання наукових проблем змусило вчених шукати точки дотику різних галузей науки, які досліджують одні й ті ж предмети та явища, що, в свою чергу, посилює інтеграційні процеси в науці.

Сучасна наука, володіючи спадкоємністю по відношенню до попередніх періодів свого розвитку, породжує нові уявлення про знання та обумовлює подальші зміни його ідеалу. В сучасних умовах виділення

окремих форм застосування та впровадження науки поступається місцем пошуку оптимальних варіантів реалізації її можливостей. Не тільки постійне перетворення знання, реалізація досягнень науки, а направлений вплив на практичні дії людей, які опосередковані прогресом культури та соціальним розвитком – ось основна тенденція сьогодення. При цьому складаються передумови розкриття практичного аспекту науки як універсальної соціально-перетворюючої сили.

Характерними сторонами знання стають міждисциплінарність, комплексність, суперечливість, причому остання є одним з явних факторів еволюції знання зокрема та теорії пізнання взагалі. Ідея, яка формує ідеал пізнання, що приходить історично, виявляється одночасно гранично загальною формою вираження соціальних потреб та інтересів. Знання сучасної науки пропонують розвинути соціальну рефлексію цілей та смислу діяльності, що планується, і при цьому явно орієнтовані на практичну значимість майбутніх результатів. На зміну умоглядності класичної науки і наступним імовірнісним підходам приходить теоретичне та методологічне передбачення. Це викликає певні зміни функції знання, що знов формується.

В сучасній науці дослідникам недостатньо орієнтирів, що склалися в добу класичного розвитку науки. Як правило, найбільш важливі дослідження проводяться на міждисциплінарній «полосі» або повністю розвиваються в галузі непізнаного, де вплив традиційних форм знань є досить опосередкованим. Саме в контексті постмодерністської ситуації таке знання має отримати обґрунтування на міждисциплінарному рівні аналізу.

Для здійснення комплексних та міждисциплінарних досліджень, науково-технічних програм необхідна адекватна методологічна основа. Ця потреба і викликає певні зміни у проблематиці сучасної філософії і методології науки.

Аналіз процесів, які відбуваються у світовому філософському просторі на-

прикінці ХХ – початку ХХІ ст.ст. в межах філософського постмодерну дають можливість говорити про наступне:

По-перше, завдяки розвитку сучасної техніки й технології різні народи стали ближчі один до одного. Відокремлені простором і традиціями культури вступають в постійний контакт, встановлюються та зміцнюються міжкультурні зв'язки різних регіонів земної кулі. Сьогодення можна сміливо охарактеризувати як добу справжніх зустрічей різних культур, різних типів цивілізацій. Це дає можливість не тільки ознайомлення з «екзотикою» іншої культури, але й можливість різного роду цінних та вагомих для обох культур, що зустрічаються, економічних, політичних, релігійних, культурних впливів. В усіх галузях людської діяльності виникає певного роду «глобалізм», який охоплює всі без виключення країни світу. Світова політика, світова історія, світова економіка, глобальна комп'ютерна мережа (Інтернет), загальнолюдські цінності – поняття, що увійшли у повсякденне життя кожної цивілізованої людини.

По-друге, наявність різного роду паралелей в різноманітних галузях людської життєдіяльності давно стало об'єктом пильної уваги окремих наук, але справжній рівень усвідомлення досягається завдяки філософії, оскільки саме філософія на рівні рефлексії забезпечує відповідне узагальнення, бачення цілого, тотальності. Саме завдяки філософській культурі стає можливим обґрунтування самого існування подібних паралелей, а також необхідності їх існування або самої можливості. Крім того, виникає ще інша необхідність: оскільки обґрунтовується тотожність різного роду культурних явищ, потрібним стає, перш за все, показати цю необхідність в межах самої філософії.

Перед сучасним філософом постає проблема не лише пошуку нових підходів до явищ культури, але й обґрунтування подібного підходу в межах самої філософії, перш за все, в її методологічних концепціях.

Головною умовою використання потенціалу різноманітних методів та методологій є так звана «ситуація постмодерну», завдяки якій в розвитку науки останнім часом превалюють дослідження на міждисциплінарному рівні, які значно розширюють коло наукових інтересів дослідників із різних галузей знання в умовах глобалізованого наукового-культурного простору.

Вчені майже усіх галузей природничих та гуманітарних наук зосереджені на вивченні та визначенні нового напрямку в исто-

рії науки – постмодернізму. Постмодернізм на сьогоднішній день є настільки модним явищем, що обговорення його основних концептів і взагалі свого ставлення до нього стало ознакою доброго тону для сучасного інтелектуалу. Зусиллями критиків постмодернізму було створено своєрідну «ідеологію», яка забезпечила йому чудову культурну адаптацію, зумовивши водночас загрозу баналізації, нівелювання, а інколи і спотворення ідей провідників постмодерну.

Список літератури:

1. *Лук'янець В.С.* Філософський постмодерн / В.С. Лук'янець, О.М. Соболь. – К., 1998.
2. *Лук'янець В.С.* Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури / В.С. Лук'янець, О.М. Кравченко, Л.В. Озадовська. – К., 2000.
3. *Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – СПб: Алетейя, 1998.
4. *Ратников В.* Постмодернистские ситуации и их эпистемологические особенности / В. Ратников // Вісник Харківського університету «Постмодернізм у філософії, науці та культурі». – Харків, 2000. – № 464.
5. *Фуко М.* Археологія знання / М. Фуко. – К.: Ника-Центр, 1996.

РЕЗЮМЕ

В статті аналізуються особливості становлення, формування і еволюції гносеологічної проблематики в епоху постмодерну.

SUMMARY

The features of becoming, forming and evolution of gnoseological problematic in the epoch of postmodern are analyzed in the article.

*Рекомендовано кафедрою
теорії та історії держави і права*

Подано 14.10.2011.